

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

Jild 3, Son 10

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 10 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Аброр – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликов Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в.б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамрокулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодида Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Тахририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал:

https://t.me/scienceproblems_uz

Дустова Мухайё Худайбердиевна

РОСТ, УСТОЙЧИВОСТЬ, ДОХОДНОСТЬ: ЭКОНОМЕТРИКА ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ 94-102

Ravshanov Malik Naimovich

METHODOLOGY FOR DETERMINING THE NEED FOR ECONOMIC RESOURCES OF THE ROAD TRANSPORT COMPLEX103-108

Xushmuradov Oman Namozovich

TIJORAT BANKLARI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI109-115

Raximjonov Kamronbek Ilhomjon o'g'li

DAVLAT XARIDLARINI AMALGA OSHIRISHDA KORRUPSIYANI OLDINI OLISH116-121

09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна

АКАДЕМИК ИБРОҲИМ МЎМИНОВ ИЛМИЙ ЖАСОРАТИНИНГ ЯНГИ ҚИРРАСИ122-128

Talapov Baxriddin Alijanovich

KONSTITUTIONIZM DEMOKRATIK RIVOJLANISHNING ASOSI SIFATIDA129-134

Tajibaev Muxiddin Abdurashidovich

JAMIYAT HAYOTIDA SINERGETIK DUNYOQARASH PARADIGMASINI TADQIQ QILISHNING AHAMIYATI135-140

Солиев Икромжон Комилжонович

РАҚАМЛИ ДУНЁДА ИНСОН ҚАДРИ МУАММОСИ: ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИН.....141-147

To'xtayev Hakim Primovich

TASAVVUF TA'LIMOTLARIDA QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASINING NAMOYON BO'lish XUSUSIYATLARI148-153

Уразалиева Гулшада

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ «ГЕНДЕР» В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ144-160

Гуламова Мавжуда Ташпулатовна

ИЖТИМОЙ АХЛОҚ МЕЗОНЛАРИНИ ЎРГАНИШДА КУМУШХОНАВИЙ ВАСИЯТНОМАЛАРИНИНГ ЎРНИ161-165

Xoliqov Lazizjon Maxmud o'g'li

GLOBAL O'ZGARISHLAR SHAROITIDA O'ZBEKISTONNING IJTIMOY-DUNYOVIY DAVLAT SIFATIDAGI MAQOMI (IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL)166-171

Quvonov Sardor Zokirovich

MA'NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA "MANOQIBI SHAYX XUDOYDOD VALIY" ASARINING AHAMIYATI172-179

09.00.00 – Фалсафа фанлари

Наврўзова Гулчехра Нигматовна

Бухоро муҳандислик-технология институти
“Ижтимоий фанлар” кафедраси профессори,
фалсафа фанлари доктори
Email: premium.progress@mail.ru

АКАДЕМИК ИБРОҲИМ МЎМИНОВ ИЛМИЙ ЖАСОРАТИНИНГ ЯНГИ ҚИРРАСИ

Аннотация. Ушбу мақолада академик Иброҳим Мўминовнинг яна бир илмий жасоратлари манбалар асосида очиб берилган. Бу олимнинг тасаввуф таълимоти масалаларини тадқиқ этиб, ҳали шўролар давридаёқ тасаввуф, Нақшбандия ҳамда Яссавия тариқатлари масалаларига эътибор бериб, уларни асарларида ёритганлиги асосланган.

Калит сўзлар: Тасаввуф, сўфийлик, тариқат, Нақшбандия, Яссавия, Юсуф Ҳамадоний, Абдулҳолик Гиждувоний, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд.

Navruzova Gulchehra Nigmatovna

Doctor of sciences philosophy, professor.
Bukhara engineering technological institute

A NEW FACE OF SCIENTIFIC COURAGE OF ACADEMICIAN IBRAGIM MUMINOV

Abstract. In this article, based on sources, another scientific feat of academician Ibragim Muminov is revealed. This is based on the fact that the scientist studied the issues of Sufism and covered them in his works, paying attention to the problems of Sufism, the Naqshbandi and Yassawi sects back in the Shura era.

Key words: Tasavvuf, Sufism, Tariqat, Naqshbandiya, Yassaviya, Yusuf Hamadani, Abdulkhalik Gijduvani, Ahmad Yassavi, Bahauddin Naqshband.

Наврўзова Гулчехра Нигматовна

Профессор кафедры «Общественных наук»
Бухарского инженерно-технологического института,
доктор философских наук

НОВАЯ ГРАНИ НАУЧНОГО МУЖЕСТВА АКАДЕМИКА ИБРАГИМА МУМИНОВА

Аннотация. В данной статье на основе источников раскрывается еще один научный подвиг академика Ибрагима Муминова. Это основано на том, что ученый исследовал вопросы суфизма и освещал их в своих работах, уделяя внимание проблемам тасаввуф, тарикат Накшбандия и Яссавия еще в эпоху Шуры.

Ключевые слова: Тасаввуф, Суфизм, Тарикат, Накшбандия, Яссавия, Юсуф Ҳамадани, Абдулҳолик Гиждувани, Аҳмад Яссави, Баҳоуддин Нақшбанд.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I10Y2023N17>

Кириш. Президентимиз Ш.М. Мирзиёев “Хожагон — нақшбандия” шайхлари бўлган – “Етти Пир”ни “Маънавий хазина” сифатида юксак баҳолаб, уларни таълимотини ўрганиш ва халққа етказишни биз олимларга вазифа қилиб қўйдилар. Бу вазифани мустақилликдан олдин Академик Иброҳим Мўминов амалга ошира бошлаганлар. Ўзбекистонимиз фахри, Бухоро шарафи, Ўзбекистон Фанлар Академияси ҳузуридаги Фалсафа ва ҳуқуқ институтини асосчиси, ўз илмий мактабига эга, ўзбек файласуфларининг Устози, жуда кўп асарлар муаллифи академик Иброҳим Мўминов (туғилган йили ва жойи: 1908 йил 7 ноябрь Бухоро вилояти, Шофиркон тумани, Тезгузар қишлоғи; вафот этган йили ва жойи: 1974 йил 22 июль Тошкент) тарихда илмий жасорати билан танилган улуғ инсондир. Ўзларининг 66 йиллик самарали умрлари давомида фаннинг турли соҳалари, айниқса фалсафага доир жуда кўп асарлар ёзган ва илмий тадқиқотларга раҳбарлик қилганлар. Академик Иброҳим Мўминов Ўзбекистонда фалсафа фани, хусусан фалсафа тарихи ривожига қўшган ҳиссалари беқиёсдир. Академик файласуф олимлар М. Хайруллаев, С. Шермухаммедов, йирик тарихчи олимлар академик Иброҳим Мўминовнинг Амир Темурга оид тадқиқотлари ва асарларини илмий жасорат эканлигини таъкидлаганлар. Бу ғоя Ғарб ва Шарқ олимлари томонидан эътироф этилган.

Академик Иброҳим Мўминовнинг яна бир илмий жасоратлари тасаввуф таълимоти масалаларини тадқиқ этиб асарларида ёритганларидир. Забардаст олим ҳали шўролар давридаёқ ўз асарларида тасаввуф, Нақшбандия ҳамда Яссавия тариқатлари масалаларига эътибор бериб, уларни ёритган жасоратли ва буюк инсонлардан биридир.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Академик И. Мўминов 1946-йили нашр этилган “Мирзо Бедилнинг фалсафий қарашлари”, 1954 йилда чиққан “Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикр тараққиёти тарихи масалаларига доир (X-XX аср бошлари)”, 1960 йил босмадан чиққан “IX аср охири ва XX асрнинг бошларида Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикр тараққиёти тарихидан”, 1966 йил нашрдан чиққан “Ўрта Осиёнинг машҳур мутафаккирлари” каби илмий асарларида тасаввуфга оид ўз фикрларини билдирган. 1992-йили Бухорода Иброҳим Мўминовга бағишлаб “Биринчи Бухоро фалсафахонлиги” тантанали равишда ўтказилди. Бу анъана Бухоро муҳандислик — технологияси институти (аввалги БухООЕСТИ) “Ижтимоий фанлар” (аввалги “Фалсафа”) кафедраси ва Ўзбекистон Фанлар Академияси ҳузуридаги Иброҳим Мўминов номли Фалсафа ва ҳуқуқ институти билан илмий ҳамкорлик асосида 2010 йилга қадар ҳар йили “Иброҳим Мўминов фалсафий ўқишлари” Республика миқёсида ўтказилиб, материаллари нашр этилди.

Иброҳим Мўминовнинг муборак таваллуд саналарининг 110 йиллигини муносиб кутиб олиш учун Бухорода илмий анжуман ташкил этилди. Анжуман тўпламларида академик Иброҳим Мўминовнинг тасаввуф таълимотини ривожига қўшган ҳиссаларига оид мақолалар нашр этилди.

Академик Иброҳим Мўминов бошлаб берган тасаввуфга оид тадқиқотларни мустақиллик даврида файласуф олимлар давом эттирдилар. Нажмиддин Комилов “Тасаввуф” номи билан монографик асар яратдилар ва унда Нақшбандия, Яссавия билан

биргаликда Кубровия тариқати ҳақида ҳам маълумот бердилар. “Тасаввуф” асари бу таълимотга оид бўлган асосий фалсафий категориялар ҳақида маълумот берувчи қимматбаҳо манбадир. Нақшбандия таълимоти ва унинг генезиси ҳақида Сайфиддин Сайфуллоҳ, Комилжон Раҳимов каби олимлар қимматбаҳо асарлар яратдилар. Аҳмад Яссавий ҳақидаги манбаларни топиб таржима этишда Иброҳим Ҳаққулнинг хизматлари каттадир. Биз тадқиқотларимиз давомида Баҳоуддин Нақшбанднинг “Аврод” [2] рисолаи борлигини аниқладик, бу улуғ зотга доир манбаларни тўплаб нашр этдик [3] ва ҳаёти ҳамда таълимотини фалсафий таҳлил этишга ҳаракат қилдик. [4,5,6] Нақшбандияга оид “Рашаҳот” [8] ва “Мақомот” [1] асарининг таржима этилиши Иброҳим Мўминов фикрларини асосли эканлигини кўрсатди.

Академик Иброҳим Мўминов асарларидаги тасаввуфга оид ғоялар мустақиллик даврида нашр этилган асарлар ва манбалар билан қиёсий таҳлил этилди, тарихийлик ва мантиқийлик услуби асосида масаланинг моҳияти ёритилди.

Муҳокама. Академик И Мўминовнинг тадқиқотларида тасаввуфга оид маълумотларни мазмун-моҳиятига қараб иккига бўлиш мумкин:

- 1.Тасаввуф тарихига доир.
- 2.Тасаввуф фалсафасининг асосий тушунчалари хусусида.

Тасаввуф таълимотини таҳлил этиб, академик И Мўминов уни 3 та қуйидаги асосий оқимга ажратган:

- 1.Субъектив идеализм: Боязид Бистомий, Мансур Ҳаллож ва бошқалар.
2. Объектив идеализм: Абу Ҳомид Ғаззолий, Фаридуддин Аттор, Ибн Арабий, Аҳмад Яссавий.
3. Пантеизм: Саъдий Шерозий, Абдураҳмон Жомий, Мирзо Бедил.

Илмий тадқиқотларимиз давомида Иброҳим Мўминов асарларида нақшбандия таълимотининг тарафдорлари “Дил ба Ёру, даст ба кор” шиорига амал қилиб яшаганликлари ва қуйидаги тўрт рашҳа: **“Ҳуш дар дам”; “Назар бар қадам”; “Сафар дар Ватан”; “Хилват дар анжуман”** улар орасида жуда машҳур эканлигини биринчи марта ўқиган эдик.

Академик Иброҳим Мўминовнинг “Ўзбекистондаги табиий- илмий ва ижтимоий-фалсафий тафаккур тарихидан лавҳалар (IX- асрдан XX-асрнинг бошларигача)” [4] асарида “X-XI асрларда Моварауннаҳрда сўфизм” [4:47-52]

номи билан махсус боб ажратилган ва тасаввуфга оид асосий ғоялар ёритилган. Иброҳим Мўминов фикрича, сўфизм фалсафа таълимоти сифатида дастлаб эрамининг VIII асрида пайдо бўлган. Мовароуннаҳрга эса, бу таълимот Эрон орқали ўтиб, бу ерда XI—XII асрларда катта таъсирга эга бўлган. Файласуф олим тасаввуфга қуйидагича таъриф беради: “Сўфизм — мураккаб фалсафий оқимдир. У жуда хилма-хил шаклларга, мазмунга ва оқимларга эга” [4:47]. И. Мўминов Е. Э. Бертелснинг асарига иқтибос қилиб, шундай ғояни илгари суради: “Сўфизм шунча кенг ва ҳар тарафламаки, унга исталган концепция, дунёқарашни киргизиш мумкин” [4:47].

Иброҳим Мўминов фикрича, сўфизмни битта яхлит таълимот деб бўлмади, буни Е. Э. Бертелс жуда тўғри кўрсатиб ўтади, чунки унда бир-бирига қарама-қарши оқимлар ва мазҳабларнинг кескин курашини кўрамиз.

Иброҳим Мўминовнинг илмий жасоратлари шундаки, у киши қуйидаги фикрни таъкидлаганлар: “Мазкур асар олдида сўфизмнинг ҳамма турларини текшириб чиқиш

вазифаси қўйилган эмас, албатта, чунки сўфизм мустақил асар ёзишни талаб қиладиган мавзудир” [4:47]. Бу билан файласуф олим тасаввуфни бир томондан фалсафий оқим эканлиги, иккинчи томондан таълимот эканлигини таъкидлаб, унга бағишлаб мустақил тадқиқотлар ўтказиш ва асарлар ёзиш кераклигини таъкидлаганлар. Олим шундай фикр билдиради: биз сўфизмнинг энг муҳим оқимларини юзаки бўлсада, кўздан кечириб чиқишни мақсадга мувофиқ топдик. Иброҳим Мўминов шу бобда Нақшбандия ва Яссавия тасаввуфий тариқатлари ҳақида қуйидаги энг асосий маълумотларни берганлар:

Сўфизм Мовароуннаҳрда, хусусан ҳозирги Ўзбекистон тупроғида, XI асрнинг иккинчи ярми ва XII асрнинг бошларида кенг тарқалди. В. В. Бартолд ўзининг “История културной жизни Туркистана” деган китобида Мовароуннаҳрда жуда кенг тарқалган сўфизм оқими XII асрнинг мутафаккири Юсуф Ҳамадоний мактабидан бошланган, деб хабар беради. Юсуф Ҳамадоний мактабида бир-бирига ўхшаш бўлмаган тариқатлар вужудга келган. Улардан энг йириги иккитадир: биттаси Юсуф Ҳамадонийнинг шогирди Ҳожа Абдулҳолиқ Ғиждувоний номи билан боғлиқ бўлган Ҳожагон мактаби, иккинчиси эса, Юсуф Ҳамадонийнинг муриди бўлган Ҳожа Аҳмад Яссавий асослаган Яссавия мактабидир.

Академик Иброҳим Мўминов фикрича, биринчи оқим, асосан, иқтисодий шароитлари кўпроқ юксалган шаҳарларда ва шаҳар атрофидаги ҳудудларда вужудга келди ва тарқалди; бу оқим ҳақиқий ҳаёт билан қаттиқ боғланган бўлиб, кишиларни меҳнатга, ҳунармандчилик билан шуғулланишга даъват этди. Демак, Юсуф Ҳамадоний ва Ҳожа Абдулҳолиқ Ғиждувонийнинг сўфийлик таълимоти меҳнаткаш шаҳар аҳолисининг турмушига яқин эди. Бу таълимотнинг асосий қоидалари қуйидагича баён қилинган:

*Ҳуш дар дам,
Назар бар қадам.
Сафар дар ватан,
Хилват дар анжуман[4:28].*

Маъноси: “Қишининг ҳар бир нафасида онг, ақл-идрок бўлмоғи, босган ҳар бир қадамида диққат эътибор сезмоғи, ўз ватани ишқи билан банд бўлмоғи, яъни уни билмоғи, халқ билан алоқада бўлиб, бирга ҳаёт кечирмоғи керак”.

Юсуф Ҳамадонийнинг касби этикдўзлик эди. Ҳамадоний ўз шогирдларини меҳнат қилишга, ҳунармандчиликни эгаллашга дават қилди. Демак, бу оқимини сўфизмнинг ўта кетган мистик йўналиши билан сира ҳам мослаб қўйиб бўлмайди. Бу таълимот ўз замонасида адабиёт ва ижтимоий тафаккурнинг ривожланишида ижобий таъсир қилди.

Академик олим фикрича, халқ орасида дунёвий масалаларга, фан ва шу кабиларга қизиқиш кучайди. Мана шу шароитда Марказий Осиёда сўфизмнинг янги оқими вужудга келди. Сўфизмнинг янги оқимининг асосчиси Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбанд эди. Сўфизмда махсус оқим ҳисобланган нақшбандийликда машхур шоир Саъдийнинг асарларидан фойдаланилди. Нақшбандийликнинг дастлабки намояндалари Юсуф Ҳамадоний ҳамда Абдулҳолиқ Ғиждувоний ўз ғояларида дунёвий, ҳаётий масалаларга жиддий эътибор бердилар. Баҳоуддин Нақшбанд шундай деган эди:

*Дил ба ёру,
Даст ба кор[4:52].*

Яъни: Дил муҳаббат Худо билан, қўл иш билан банд бўлсин.

Академик Иброҳим Мўминов тўғри таъкидлаганларки, Нақшбандийлик реал ҳаётнинг ноз-неъматларидан фойдаланиш тўғрисида маслаҳат берди ва меҳнат қилишга, билим олишга чақирди. Нақшбандийликнинг XIV аср шароитида маълум прогрессив аҳамияти ҳам шундан иборатки, унинг бу ижобий томони Марказий Осиё халқлари маданиятига ҳамда адабиётининг ривожланишига таъсир кўрсатди. Ўрта ва Яқин Шарқнинг кўпчилик ажойиб шоирлари — Саъдий, Румий, Жомий ва бошқалар сўфизмнинг таъсирида бўлганлар ва ўзлари ҳам уни тарғибот қилганлар.

Марказий Осиёда сўфизмнинг яна бир мактаби Аҳмад Яссавий ва унинг шогирдлари Сулаймон Боқирғоний ҳамда Саид Атолар мактабидан иборат эканлигини Иброҳим Мўминов таъкидлаган. Баъзи маълумотларга қараганда, Аҳмад Яссавий XII асрда яшаган (1166 йилда вафот этган). У ҳам Юсуф Ҳамадоний мактабида ўқиган.

Аҳмад Яссавий мактабининг дунёқараши “Ҳикмат” номли машҳур асарда шеърий шаклда баён этилган. Бу фалсафий асар равон, китобхон учун осон бўлган ўзбек тилида ёзилган. “Ҳикмат” ўзбек адабиётининг қимматбаҳо ёдгорлигидир ва унинг муаллифи ислом динини, калом фалсафасини, сўфизмни, деҳқонлар, чорвадорлар, хунармандларнинг турмуш ва ҳаётини ва умуман ўша даврнинг ижтимоий тартибларини яхши билган машҳур киши бўлганлигидан гувоҳлик беради. Яссавийнинг савияси кенг ва чуқур бўлгани учун у ўзбек тилида биринчи марта ана шу йирик асарни ёза олди[4:49], деб академик олим тўғри таърифлаган.

Аҳмад Яссавий “Ҳикмат” асарида сўфизм асосларини тўла равишда баён қилиб беради. У шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқатнинг ўн ривояти ҳақида ёзади, сўфизмнинг тамойилларини баён қилади, сўфийларнинг ўн хил афзалликлари ҳақида гапиради. Аҳмад Яссавий мактабининг сўфийлари халқ оммасининг хайрихоҳлигини ўз томонларига қаратишга уриниб, золимларни, порахўрларни, амалдорларни, шайх сўфиларни танқид қилдилар.

Натижалар. Кейинги тадқиқотларимизда Баҳоуддин Нақшбанд ва нақшбандияга оид манбаларнинг таҳлили натижасида бизга аён бўлдики, юқорида кўрсатилган тўрт рашҳа – ҳаётбахш ўғитлар Юсуф Ҳамадоний томонидан ўз шогирди Абдулҳолиқ Ғиждувонийга айтилган экан [8:20]. Абдулҳолиқ Ғиждувоний бу ўғитларни ўрганиб, уларга амал қилиб жуда юксак мартабаларга етган улуғ зотдир. Бу улуғ зот кейинчалик бутун дунёга Ҳожаи Жаҳон номи билан машҳур бўлиб, “Ҳожагон” номи билан тасаввуф таълимотида янги камолот йўлини асослаган.

Иброҳим Мўминов асарида ёзилган ва Юсуф Ҳамадоний асослаган тўрт ўғит кейинчалик “Ҳожагон” ва “Нақшбандия” таълимотининг асосий тамойилларига айланди. “Ҳуш дар дам” – ҳар дам, ҳар нафас ва ҳар онни онгли, ҳушёрлик билан ўтказиш маъносини англатади. “Ҳуш дар дам” Ҳожагон ва Нақшбандия таълимотининг биринчи тамойили бўлиб, бу тариқатларни ҳушёрликга асосланганлигидан далолат беради. “Ҳуш дар дам” тамойили тоза ҳавони қадрлаш масаласига ҳам эътиборни қаратади. Овқатланмасдан, сув ичмасдан ҳам маълум муддат яшаш мумкин, лекин нафас олмасдан яшаб бўлмайди. Шунинг учун ҳар бир нафасни илоҳий неъмат деб билиб, уни бутун борлиққа фойдали ва керакли эзгу ишларга сарфлаш лозим. Шу билан бирга ёшларни ҳавони (экологияни) тоза сақлаш руҳида тарбиялашга ҳам бу тамойил ёрдам беради.

“Назар бар қадам” – назарни қадамдан йироқ этмаслик, яъни кўз нури қувватлари ва оёқ қувватларини бошқариб, тўғри йўлдан оғишмасликдир. Бу рашҳани моҳияти инсонни ўзини англашга ёрдам беради. Инсоннинг олти томони бор. Бу тамойил қўйи ва юқори тарафнинг аҳамияти катталигини билдиради. Чунки Одам яралганидан бери шайтон унинг олди, орқаси, чап ва ўнг томонларига васваса қилиб, уни йўлдан чалғитишга ҳаракат қилади. Оёқ қўйиладиган қўйи томон ва қўлимизни кўтариб дуо қиладиган юқори томон инсонни барча хавф-хатардан сақлайди. Она тупроқ саждага қўйилган бошни барча гуноҳларини кечиришни Аллоҳдан илтижо қилиб сўраб ва ундаги ёмон қувватларини тортиб олади. Фаришталарга тўла само ҳам дуога кўтарилган қўлга Аллоҳ изни билан нур ва файз сочади. “Назар бар қадам” тамойилига амал қилган инсон, ҳам она замин, ҳам бепоён осмоннинг қувватлари билан боғланади. Шу билан бирга “Назар бар қадам” инсонга тупроқ сифатини эгаллаш, яъни камтарин, хоксор ва фақирликни одат қилишни ўргатади. Бу тамойилга амал қилганлар тупроқ қандай уруғни бағрига олиб, жим хомуш туриб, ўзидаги барча қувватлар билан уни озиклантириб, уни униб ўсишига ёрдам бергани каби, инсон ҳам фарзанди, шогирдлари, мискин, бева-бечора, етим-есир, қўни-қўшни, қариндошлари, ватандошларини бағрига олиб, хуфиёна ўз имкониятидаги бутун қувватларини равона қилиб улар камолотига ёрдам беради. Бу амалиёт инсонни тупроқдек вазмин, беминнат, холис, бағрикенглик билан эзгу ишларни бажаришга ундайди ва тупроқни онамиз каби эъзозлашни тақозо қилади. Бу тамойил инсонни чуқурроқ ўрганиш ва асрашни ўргатади.

“Сафар дар Ватан” тамойили инсонни ўз ботинига сафар қилиб, ўз аслини англаб, ёмон иллатлардан қутулиб, эзгу ахлоқни эгаллашга қаратилган. Бу тамойил инсонни ўз-ўзини англаш, таҳлил этиш ва бошқаришга ўргатади. Шу билан бирга бу тамойил инсонни кибр, ҳасад, ғазаб, нафрат, худбинлик, бахиллик, кина, тама, риё каби иллатлардан қутулишига ва камтаринлик, бағрикенглик, меҳрибонлик, саховат, раҳмдиллик, тўғрисўзлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик каби фазилатларни эгаллашга ёрдам беради.

“Хилват дар анжуман” тамойили анжуман, жамоа, кўпчилик орасида хилватда бўлишдек гўзал бир ҳолатни ўргатади. Зоҳиран, яъни ташқи томондан халқ билан, ботинан, яъни ичдан Ҳақ билан хилватда бўлиш ҳолатидир. Айнан шу ҳолат “Дил ба Ёру, даст ва кору” шиорига амал қилишга имкон беради. Бу ҳолатни Баҳоуддин Нақшбанд қўйидаги байтда таъриф берган:

Аз дарун шав ошнову, аз берун бегонаваш,

Инчунин зебо равиш кам мебуват андар жаҳон[1:121].

Мазмуни:

Ичдан ошнодай бўлгину, ташқи тарафдан бегонадек,

Бундайин зебо йўл кам топилур бул жаҳонда.

Абдулхолиқ Ғиждувоний устозлари Юсуф Ҳамадоний ўғитлари асосида хотира билан боғлиқ тўрт янги тамойилни: “Ёдкард”, “Бозгашт”, “Нигаҳдошт”, “Ёддошт”ни кашф этди. Бу тамойиллар Хожагон таълимоти асоси сифатида қабул қилинган. Баҳоуддин Нақшбанд бу саккиз тамойилга учта: “Вуқуфи замони”, “Вуқуфи адади”, “Вуқуфи қалбий” ни қўшиб жаҳоншумул нақшбандия таълимотини яратди.

Хулоса. Академик Иброҳим Мўминов эккан ҳақиқат уруғлари бугунги кунда униб, мева бермоқда. Унинг тасаввуфга оид ғояларини ўрганиб мазмун-моҳиятини олимлар таҳлил этмоқдалар.

Махдуми Аъзам ўзининг “Рисолаи чаҳор калима” асарида тўғри таъкид этганидек, академик Иброҳим Мўминов кўрсатган 4 рашҳа камолотни истовчи ҳар бир инсон учун фойдалидир.

Бугунги кунда ёшларни тарбиясига Нақшбандия ва Яссавия таълимотидаги ўғитларини ўргатиш уларни ўз-ўзини бошқаришга, нафас олиш, кўз, оёқ, қулоқ, оғиз, қўл, ички қувватлар ва қалб ҳаракатини бошқариш ва уларни эзгулик йўлида равона этишга ёрдам беради.

Умумий хулоса қилиб айтганда Янги Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс пойдеворини қуриш учун академик Иброҳим Мўминов илмий жасорат билан айтган ва башорат этган тасаввуф таълимотини мукамал ўрганиш баркамол авлодни тарбиялашнинг асосий ва ишончли йўлларида биридир.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд / Форсийдан таржимон, сўз боши, изоҳ ва луғат муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 335 б.
2. Баҳоуддин Нақшбанд. Аврод (тўлдирилган иккинчи нашр). Мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи таржимон Г.Н. Наврўзова. Т.: “Sano standart”, 2019. 112 б.
3. Баҳоуддин Нақшбанд (Манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи, мақола изоҳ ва шарҳлар муаллифи. Г.Н.Наврўзова. – Тошкент: “Sano-standard” нашриёти, 2019. – 256 б.
4. Мўминов И. М. Ўзбекистондаги табиий- илмий ва ижтимоий фалсафий тафаккур тарихидан лавҳалар (IX- асрдан XX- асрнинг бошларигача). Тошкент: Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Фан нашриёти, 1999. 256 б.
5. Наврўзова Г.Н. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси. – Т.: Фан, 2021. – 244 б.
6. Наврўзова Г. Баҳоуддин Нақшбанднинг “Вуқуфи замоний” тамойили// Фалсафа ва ҳуқуқ Ижтимоий –сиёсий, маънавий-маърифий, фалсафий-ҳуқуқий журнал. 2022. №2. 32-34-б.
7. Наврўзова Г. Dilda darj naqshlar// Tafakkur/ 2022. №2. 85-86-б.
8. Фахруддин Али Сафий. “Рашаҳот”. (Оби ҳаёт томчилари). Табдил ва сўнг сўз муаллифи:Маҳмуд Ҳасаний. Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашр., 2003. 536 б.